



Ochrona złóż kopalin – wybrane zagadnienia

Jacek Murzydło¹

Protection of mineral deposits – selected issues. Prz. Geol., 68: 861–868.

Abstract. The aim of the article is to analyze and indicate the basic principles of protecting mineral deposits at the stage of their exploitation. Despite the successively decreasing resources of mineral deposits and the increasing importance of environmental protection, not all aspects of the protection of these deposits have been transparently regulated by law, an example of which may be terms that appear therein which do not have legal definitions, such as rational mining and management of minerals or comprehensive mining and development of a mineral. The article introduces the essence of the mineral deposit, the regulations on the protection of mineral deposits contained in the Environmental Protection Law and the Geological and Mining Law, as well as the related obligations of entrepreneurs engaged in the extraction of minerals from deposits.

Keywords: environmental protection, mineral deposits, mining activities

Ochrona złóż kopalin jako jednego z elementarnych składników środowiska odgrywa istotną rolę na etapie planowania eksploatacji, w czasie jej trwania oraz po jej zakończeniu (w szczególności w ramach likwidacji zakładu górniczego i rekultywacji gruntów po działalności górniczej). Ponadto należy się do niej odwoływać przy nader często występującym procederze wydobywania kopalin ze złóż bez uzyskania koncesji, powodującym niejednokrotnie znaczące szkody także w innych elementach przyrodniczych, takich jak chociażby powierzchnia ziemi, woda, krajobraz, roślinność. Ochrona złóż kopalin ma istotne znaczenie nie tylko z uwagi na ochronę środowiska naturalnego, lecz także konieczności zapewnienia prawidłowego funkcjonowania gospodarki krajowej. Jako przykład można wskazać ochronę złóż piasków i żwirów, których rola dla procesów inwestycyjnych w budownictwie jest nie do przecenienia, a ich światowe zasoby, także wskutek nielegalnej eksploatacji, kurczą się w bardzo szybkim tempie (Torress i in., 2017). Mimo to przepisy obowiązującego prawa nie zawsze w sposób przejrzysty regulują zasady ochrony złóż kopalin.

JAK ZDEFINIOWAĆ ZŁOŻE KOPALINY?

Przed przystąpieniem do omawiania kwestii ochrony złóż kopalin należałoby przypomnieć jak polski ustawodawca definiuje *złoże kopaliny*. Definicja ta została zawarta w art. 6 pkt 19 ustawy *Prawo geologiczne i górnicze* (Ustawa, 2011; dalej p.g.g.). Zgodnie z nią *złoże kopaliny* jest *naturalne nagromadzenie minerałów, skał oraz innych substancji, których wydobywanie może przynieść korzyść gospodarczą*. Dla możliwości posługiwania się pojęciem *złoże kopaliny* musi tym samym zaistnieć łącznie:

- a) nagromadzenie minerałów, skał oraz innych substancji – wydaje się, że ten element definicji *złoża kopaliny* powinien budzić najmniej wątpliwości, przede wszystkim z uwagi na obszerne ujęcie rodzajów kopaliny

w załączniku do p.g.g., określającym stawki opłat eksploatacyjnych. Należy jednak przyznać, że w stosunkowo nielicznych przypadkach odnoszących się do kopalin nieobjętych tym załącznikiem, a określonym jako *inne kopaliny*, mogą się niekiedy pojawić uzasadnione wątpliwości co do możliwości zakwalifikowania danej substancji jako kopaliny. Pomocne może być zastosowanie właściwej metody wykładni (w szczególności, jak się wydaje, metody celowościowej i logicznej). Z wyjątków wskazanych przez p.g.g., a dotyczących uznania substancji za kopalinę, należy wskazać na wyłączenie z zakresu definicyjnego kopaliny wody, choć i tu ustawodawca określił wyjątki w postaci wód leczniczych, wód termalnych i solanek (zob. art. 5 ust. 1 p.g.g.);

- b) nagromadzenie substancji w sposób naturalny – oznacza to, że substancje, które składają się na pojęcie kopaliny muszą znaleźć się w złożu w sposób naturalny, w wyniku zachodzących w przeciągu tysięcy lub milionów lat procesów geologicznych. W tym znaczeniu złożem kopaliny nie będzie przykładowo ani wydobyta kopalina ulokowana poza wyrobiskiem, ani też kopalina ulokowana w wyrobisku celem np. przeprowadzenia rekultywacji;
- c) potencjalna korzyść gospodarcza, którą może przynieść wydobywanie substancji – trzecia ze wskazanych przesłanek może budzić najwięcej kontrowersji. Założenie korzyści gospodarczej musi bowiem nastąpić już na etapie dokumentowania złoża kopaliny. Dokumentacja geologiczna, aby móc opisywać złożo kopaliny powinna bowiem, sięgając po literalne brzmienie, wykazywać, że jego eksploatacja może przynieść korzyść gospodarczą. To zaś w sposób jednoznaczny jest niekiedy trudne do zrealizowania. W konsekwencji, jak stwierdzili Lipiński i Mikosz (2003), odwołanie się przez ustawodawcę do zwrotu *może przynieść korzyść gospodarczą* jest zbędne, bo nie da się wykluczyć,

¹ Okręgowy Urząd Górniczy w Poznaniu, ul. Małachowskiego 10D, 61-129 Poznań; j.murzydlo@wug.gov.pl

że każda część górotworu lub gruntu może zostać gospodarczo wykorzystana². Z poglądem takim należy się zgodzić, tym bardziej, że w większości przypadków złoża kopaliny obejmuje nie tylko kopalinę główną, tj. taką, która ma być celem eksploatacji, najbardziej wartościową dla przedsiębiorcy, lecz także kopalinę towarzyszącą, obejmującą pozostałe rodzaje kopaliny znajdujące się w złożu, która także posiada określoną wartość rynkową³. W *Prawie geologicznym i górniczym* wyróżniono także kopalinę współwystępującą, to jest taką której obecność warunkuje podjęcie decyzji o wydobywaniu kopaliny głównej⁴. Co istotne, niezależnie od wyżej wskazanej konkluzji, na brak korzyści gospodarczej jako przesłanki do niezakwalifikowania danej substancji do kategorii kopaliny, często powołują się zarówno przedsiębiorcy, jak i osoby wydobywające kopaliny bez koncesji. Wskazują oni w tym zakresie najczęściej, że wydobytych substancji nie można nazywać kopalina, gdyż ich sprzedaż nie jest możliwa np. z powodu złej jakości wydobytego kruszywa (dotyczy to często kopaliny towarzyszącej) lub też po prostu wskazują, że wydobytych substancji nie sprzedali, lecz np. zezwałowali, wykorzystali do poprawy wartości użytkowych posiadanych gruntów lub wykorzystali na cele budowlane. Wykładnię taką należy uznać za błędną, gdyż korzyść gospodarcza nie wiąże się jedynie z zyskiem ze sprzedaży, a użyty przez ustawodawcę zwrot *może przynieść korzyść gospodarczą* wskazuje także zarówno na potencjalną możliwość sprzedaży, jak i wykorzystania kopaliny w inny sposób (np. poprzez poprawę wartości użytkowej gruntów)⁵. Przywołać można w tym miejscu *Bilans zasobów złóż kopaliny w Polsce*, którym do złóż kopaliny zaliczono także *surowce dla prac inżynierskich*. Znajdują one głównie zastosowanie w budownictwie drogowym i pojęciowo obejmują najczęściej gorsze, niepełnowartościowe partie złóż piasków lub złóż surowców skalnych litych, dokumentowanych jako kopalina towarzysząca (Szczygielski, 2020, str. 408).

Na marginesie wskazać należy także na podkreślany niekiedy argument, że ze złożem kopaliny mamy do czynienia wyłącznie w wyniku jego udokumentowania, gdyż dopiero wtedy uzyskujemy wiedzę na temat jego istnienia i właściwości. Pogląd taki jest oczywiście błędny, gdyż złoża kopaliny, jak wskazuje definicja, istnieje niezależnie od jego udokumentowania, a sporządzenie dokumentacji

geologicznej złoża kopaliny jest konieczne jedynie, aby można było mówić o udokumentowanym złożu kopaliny.

ISTOTA OCHRONY ZŁÓŻ KOPALIN

Omawiając kwestię ochrony złóż kopaliny, należy podkreślić, że pomimo jej wyraźnego zaakcentowania poprzez wyodrębnienie w ustawie *Prawo ochrony środowiska* (Ustawa, 2001; dalej p.o.ś.) osobnego działu poświęconego tej tematyce (Tytuł II Dział VII), art. 81 ust. 1 p.o.ś. wyraźnie wskazuje, że ochrona złóż kopaliny jest realizowana zarówno na podstawie p.o.ś., jak i ustaw szczególnych, którą to ustawą, jak wskazuje art. 81 ust. 3 p.o.ś. jest p.g.g.

Odnosząc się do regulacji zawartych w p.g.g., należy wskazać, iż terminem *ochrona złóż kopaliny* ustawodawca posłużył się zaledwie w kilku artykułach, tj. w art. 1 ust. 2, art. 97 ust. 2, art. 101 ust. 12 oraz art. 108 ust. 4.

Warto zwrócić uwagę na zwrot użyty przez ustawodawcę w ww. art. 1 ust. 2 p.g.g. *w związku z wykonywaniem działalności*, mogący sugerować, w związku z art. 1 ust. 1 pkt 2, że zawarte w ustawie regulacje dotyczące ochrony złóż kopaliny odnoszą się wyłącznie do etapu wydobywania kopaliny ze złóż, a nie działań poprzedzających eksploatację i następujących po niej. Interpretację taką należałoby jednak odrzucić, gdyż p.g.g. do ochrony złóż kopaliny odnosi się zarówno w zakresie przepisów regulujących działania poprzedzające podjęcie działalności wydobywczej (np. zawarty w art. 95 ust. 1 p.g.g. nakaz ujawniania w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania, miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego oraz planach zagospodarowania przestrzennego województwa, w celu ich ochrony, udokumentowanych złóż kopaliny)⁶, jak i te, które powinny po niej nastąpić (np. poprzez nałożony przez art. 129 ust. 1 pkt 1a p.g.g. obowiązek przedsięwzięcia niezbędnych środków chroniących sąsiednie złoża kopaliny w przypadku likwidacji zakładu górniczego). Co więcej marginalne posługiwanie się przez ustawodawcę w p.g.g. zwrotem *ochrona złóż kopaliny* nie oznacza, że także wiele z artykułów, w których termin ten nie został zastosowany, nie odnosi się bezpośrednio do tejże tematyki. Wskazać w tym miejscu należy na liczne przepisy p.g.g. posługujące się terminami: *ochrona środowiska*, *racjonalne gospodarowanie złożem*, *racjonalna gospodarka złożem*, *racjonalna gospodarka złożami kopaliny*, *racjonalna gospodarka zasobami złóż kopaliny*, *racjonalne wykorzystanie zasobów złóż* i *racjonalne wykorzystanie złoża kopaliny*. Wszystkie te terminy odnoszą się bowiem (lub mogą się odnosić) w szerszym lub węższym zakresie do ochrony złóż kopaliny.

² Dla uznania określonej substancji za kopalinę nie ma tym samym znaczenia, jak słusznie wskazał A. Lipiński, brak możliwości jej wydobywania z uwagi na zagrożenia naturalne oraz bariery technologiczne, gdyż zmiany relacji ekonomicznych oraz postęp techniczny mogą sprawić, że kopalinę tę znowu będzie się opłacać wydobywać (Lipiński, 2016, str. 59).

³ Wartym przytoczenia jest pogląd przedstawiony przez R. Ubermana, wg którego małe, nieciągłe lub gniazdowe występowanie kopaliny towarzyszącej nie stanowi jego *złoża* lecz *wystąpienie* (zob. Uberman, 2017, str. 27).

⁴ Na temat relacji kopaliny głównej, towarzyszącej i współkopaliny, ponieważ terminy te nie zostały zdefiniowane w sposób legalny, istnieje wiele opracowań, których autorzy niejednokrotnie różnią się co do możliwych do zastosowania definicji (zob. Uberman, Uberman, 2005, str. 11; Wyrwicki, 2002, str. 32–33). Co ciekawe stawki opłat eksploatacyjnych ustawodawca określił w odniesieniu do kopaliny współwystępujących wyłącznie w odniesieniu do złóż węglowodorów (art. 134 ust. 3 pkt 2 p.g.g.).

⁵ Poglądy uzależniające możliwość zakwalifikowania danego materiału do kategorii *kopaliny* lub *mas ziemnych*, w zależności m.in. od atrakcyjności surowcowej uzasadniającej ich wykorzystanie, przedstawili np. Ratajczak i Hycnar (2017, str. 20).

⁶ W praktyce obowiązki te są niestety często omijane, co wyraża się zarówno w nieujawnianiu we wskazanych dokumentach planistycznych udokumentowanych złóż kopaliny, jak i w takim określeniu przeznaczenia powierzchni w rejonie tych złóż, które trwale wyłącza możliwość ich przyszłej eksploatacji.

Przypomnieć należy w tym miejscu, że kopaliny stanowią jeden z elementów środowiska (zob. art. 3 pkt 39 p.o.ś.), co oznacza, że ochrona środowiska koncentruje się także na ich ochronie. Sam termin ochrona złóż kopalin obejmuje zaś, w świetle art. 125 p.o.ś., racjonalne gospodarowanie ich zasobami oraz ich kompleksowe wykorzystanie (w tym kopalin towarzyszących)⁷. Wskazuje tym samym zarówno na obowiązki w zakresie ochrony złóż kopalin organów administracji publicznej⁸, jak i przedsiębiorców. W przeciwieństwie do art. 125 p.o.ś. art. 126 ust. 1 p.o.ś. został przy tym skierowany do przedsiębiorcy, nakazując mu prowadzenie eksploatacji złoża kopaliny w sposób gospodarczo uzasadniony, przy zastosowaniu środków ograniczających szkody w środowisku i przy zapewnieniu racjonalnego wydobycia i zagospodarowania kopaliny. Dodatkowo, zgodnie z art. 126 ust. 2 p.o.ś., przedsiębiorca jest zobowiązany przedsięwziąć środki niezbędne do ochrony zasobów złoża, jak również do ochrony powierzchni ziemi oraz wód powierzchniowych i podziemnych, sukcesywnie prowadzić rekultywację terenów poeksploatacyjnych oraz przywracać do właściwego stanu inne elementy przyrodnicze.

Regulacje dotyczące ochrony złóż kopalin należy rozpatrywać już na etapie poprzedzającym rozpoczęcie działalności w zakresie wydobywania kopaliny. Kwestia ta bowiem została przez ustawodawcę określona poprzez przepisy wskazujące m.in. na konieczność:

1. uwzględnienia, celem ich ochrony, złóż kopaliny w dokumentach planistycznych gminy i województwa;
2. prawidłowego udokumentowania złoża kopaliny;
3. określenia we wniosku o udzielenie koncesji m.in. wielkości i sposobu zamierzonego wydobycia kopaliny oraz stopnia zamierzonego wykorzystania zasobów złoża kopaliny, w tym kopaliny towarzyszących i współwystępujących użytecznych pierwiastków śladowych, jak również środków umożliwiających osiągnięcie tego celu;
4. określenia w projekcie zagospodarowania złoża (dalej PZZ) stanowiącym załącznik do wniosku o udzielenie koncesji (poza decyzjami wydawanymi przez starostów) wymagań w zakresie racjonalnej gospodarki złożem kopaliny, w szczególności przez kompleksowe i racjonalne wykorzystanie kopaliny głównej i kopaliny towarzyszących, oraz technologii eksploatacji zapewniającej ograniczenie ujemnych wpływów na środowisko;
5. uzyskania stosownych decyzji poprzedzających rozpoczęcie działalności wydobywczej, w tym w szczególności decyzji koncesyjnej zezwalającej na wydobywanie określonych kopaliny, w określonej przestrzeni, w określony sposób w ściśle określonych ramach czasowych oraz decyzji o środowiskowych uwarunkowaniach;
6. odmowy udzielenia koncesji przez organ koncesyjny, jeżeli zamierzona działalność sprzeciwia się interesowi publicznemu, w szczególności związanemu z bez-

pieczeństwem państwa lub ochroną środowiska, w tym z racjonalną gospodarką złożami kopaliny;

7. określenia w projekcie robót geologicznych przedsięwzięć koniecznych ze względu na ochronę środowiska.

Także zakończenie eksploatacji nie zwalnia przedsiębiorcy z obowiązków związanych z ochroną złóż kopaliny, przy czym, co ciekawe, przepisy p.g.g., określające obowiązki przedsiębiorcy w zakresie likwidacji zakładu górniczego, nakazują przedsięwziąć niezbędne środki chroniące jedynie sąsiednie złoża kopaliny (art. 129 ust. 1 pkt 1a p.g.g.). Nie oznacza to jednak w opinii autora, że przedsiębiorca jest zobowiązany do wydobycia całości kopaliny ze złoża, a podstawę do żądania zabezpieczenia niewykorzystanej części tegoż złoża można oprzeć na przepisie art. 129 ust. 1 pkt 5 p.g.g., nakazującym przedsięwziąć niezbędne środki w celu ochrony środowiska.

OBOWIĄZKI PRZEDSIĘBIORCY W ZAKRESIE OCHRONY ZŁOŻ KOPALIN W TRAKCIE ICH EKSPLOATACJI

Ustawodawca w przepisach p.g.g. przywiązał szczególną uwagę do obowiązków przedsiębiorcy w zakresie ochrony złóż kopaliny na etapie ich wydobywania. Zaliczyć do nich należy przede wszystkim obowiązek:

1. prowadzenia ewidencji zasobów złoża kopaliny,
2. sporządzania dodatków do dokumentacji geologicznej,
3. prowadzenia ruchu zgodnie z koncesją, planem ruchu zakładu górniczego, projektem technicznym oraz PZZ,
4. racjonalnego gospodarowania zasobami złóż kopaliny i kompleksowego wykorzystania kopaliny.

Ad. 1. Obowiązek prowadzenia ewidencji zasobów złoża kopaliny.

Przedsiębiorca jest zobowiązany do prowadzenia ewidencji zasobów złoża kopaliny poprzez okresowe sporządzanie operatów ewidencyjnych zasobów złoża kopaliny. Jak wskazuje art. 101 ust. 1 p.g.g. prowadzenie ewidencji ma służyć ustalaniu zmian spowodowanych: dokładniejszym rozpoznaniem złoża, eksploatacją złoża i powstałymi wskutek niej stratami, zmianą granic lub podziałem złoża, wymaganiami ochrony środowiska albo bezpieczeństwa pracy, w tym ograniczeniami wpływającymi na dopuszczalność eksploatacji złoża, a także przeklasyfikowaniem geologicznych zasobów bilansowych do pozabilansowych, zasobów pozabilansowych do bilansowych, przemysłowych do nieprzemysłowych, zasobów nieprzemysłowych do przemysłowych lub do strat, a także strat do zasobów przemysłowych.

Ustalanie zmian ma służyć przede wszystkim określeniu ilości i rodzaju kopaliny wydobytej przez przedsiębiorcę w danym okresie rozliczeniowym, co może być pomocne zarówno dla przedsiębiorcy (określenie ilości i rodzaju możliwej do wydobycia jeszcze kopaliny oraz weryfikacja wysokości opłaty eksploatacyjnej należnej gminie oraz

⁷ Zgodzić należy się przy tym z Mikoszem (2008, str. 11), że art. 125 i art. 126 p.o.ś. określając zasady ochrony kopaliny, wskazuje także zasady ochrony innych niż kopaliny elementów środowiska przed negatywnymi skutkami wydobycia.

⁸ Niezależnie od tego czy mówimy o etapie poprzedzającym eksploatację, samym procesie wydobycia, czy też postępowaniem związanym z likwidacją zakładu górniczego. Obejmuje przy tym całość działań podejmowanych przez organy administracji publicznej, w tym m.in. działania prawotwórcze, tworzenie przez jednostki samorządu terytorialnego dokumentów planistycznych oraz nadzór i kontrolę nad przedsiębiorcami.

NFOS⁹), jak i dla organów administracji publicznej, dysponujących dzięki temu wiedzą na temat aktualnego stanu zasobów złóż kopalin¹⁰.

Istnienie operatu ewidencyjnego umożliwia ponadto organom nadzoru górniczego, sprawującym nadzór nad sporządzeniem operatu ewidencyjnego (zob. art. 102 ust. 3 p.g.g.), weryfikację czy przedsiębiorca w sposób prawidłowy prowadzi ewidencję zasobów złoża oraz czy wydobywanie odbywa się zgodnie z obowiązującymi przepisami (art. 101 ust. 4 p.g.g.).

Ad. 2. Obowiązek sporządzania dodatków do dokumentacji geologicznej.

Przedsiębiorca prowadzący działalność polegającą na wydobywaniu kopaliny jest zobowiązany do sporządzenia dokumentacji geologicznej złoża kopaliny przed złożeniem wniosku o wydanie decyzji koncesyjnej. Udokumentowanie złoża kopaliny nie oznacza jednak, że zostanie z niego wydobyta cała kopalina. Wystarczy wspomnieć, że rozporządzenie w sprawie dokumentacji geologicznej złoża kopaliny, z wyłączeniem złoża węglowodorów, przewiduje, w zależności od kategorii rozpoznania złoża, błąd oszacowania średnich wartości parametrów złoża i zasobów sięgający 10–40%. W konsekwencji rzeczywiste zasoby złoża kopaliny mogą znacząco odbiegać od wartości pierwotnie zakładanych. Dodatkowo znaczna część kopaliny może nie zostać wydobyta z przyczyn, których przedsiębiorca nie przewidział. Do przyczyn takich należą wg Burnata i Korzeniowskiego (2003, str. 49) m.in.:

- brak możliwości technicznego urabiania kopaliny związane np. ze zbyt cienką warstwą pokładu, aby mogły urabiać je koparki,
- niekorzystne zaleganie kopaliny użytecznej, co czyni eksploatację nieopłacalną (np. duży wskaźnik nadkładu),
- pogorszenie się jakości surowca,
- pozostawienie w lokalnych zagłębieniach spągu zasobów bilansowych złoża, które nie mogą być udostępnione ze względu na bezpieczeństwo, trudności techniczne czy nieopłacalność ekonomiczną,
- odrzucenie pewnych fragmentów złoża (np. wskutek ograniczonego zasięgu koparek pływających).

W związku z powyższym dokumentacja geologiczna podlegać musi określonym zmianom, których dokonuje się w formie dodatków (art. 93 ust. 4 p.g.g.).

Ad. 3. Obowiązek prowadzenia ruchu zgodnie z koncesją, planem ruchu zakładu górniczego, projektem technicznym oraz PZZ.

Jak już wskazywano liczne, wymagania dotyczące ochrony środowiska, w tym także związane z ochroną złóż kopaliny, są zawarte w decyzjach koncesyjnych, planach ruchu, projektach technicznych oraz PZZ. Dokumenty te określają m.in. granice, w których można prowadzić wydobywanie kopaliny ze złoża, rodzaj oraz ilość możliwej do wydobywania kopaliny, sposób (technologię) wydobywania kopaliny ze złoża, stopień wykorzystania zasobów złoża,

sposób zabezpieczenia niewykorzystanej części złoża kopaliny oraz sąsiednich złóż kopaliny.

Ad. 4. Obowiązek racjonalnego gospodarowania zasobami złóż kopaliny i kompleksowego wykorzystania kopaliny.

Zarówno p.o.ś., jak i p.g.g. nakazują przedsiębiorcy gospodarować zasobami złóż kopaliny w sposób racjonalny. Działanie takie składa się bowiem, obok kompleksowego wykorzystania kopaliny, na ochronę złóż kopaliny (zob. art. 125 p.o.ś.). Niestety ani p.o.ś., ani p.g.g. nie definiują terminu *racjonalne gospodarowanie zasobami złóż kopaliny*, ani też nie określają precyzyjnie działań, które powinny o takim gospodarowaniu stanowić. Zamieszanie terminologiczne potęguje przy tym wielość bliskoznacznych, choć odmiennych leksykalnie terminów, użytych przez ustawodawcę w obydwu wskazanych ustawach. Należy tym samym zwrócić uwagę, że posługują się one m.in. następującymi zwrotami:

- racjonalne gospodarowanie zasobami złóż kopaliny (art. 125 p.o.ś.),
- racjonalna gospodarka zasobami złóż kopaliny (art. 116 ust. 6 pkt 4 p.g.g.),
- racjonalna gospodarka złożem kopaliny (m.in. art. 26 ust. 3, art. 32 ust. 4 pkt 1 p.g.g.),
- racjonalna gospodarka złożem (m.in. art. 26 ust. 5 p.g.g., art. 37 ust. 1 p.g.g.),
- racjonalna gospodarka złożami kopaliny (m.in. art. 29 ust. 1 i 3, art. 36 ust. 1, art. 37 ust. 4 p.g.g.),
- racjonalne gospodarowanie złożem (m.in. art. 49h ust. 3 pkt 10 p.g.g.).

Zarówno p.o.ś., jak i p.g.g. nie zawierają ponadto definicji *kompleksowego wykorzystania kopaliny*. Pojawia się tym samym pytanie o relacje terminów *racjonalne gospodarowanie zasobami złóż kopaliny* i *kompleksowe wykorzystanie kopaliny*. Zważywszy jednak na to, iż zarówno p.o.ś., jak i p.g.g. używają obydwu terminów odrębnie, posługując się przy tym spójnikiem *i* (p.g.g.) lub *oraz* (p.o.ś.), należałoby uznać, że są to pojęcia posiadające odrębne desygnaty znaczeniowe. Z drugiej jednak strony art. 26 ust. 3 p.g.g. określając czemu służyć ma sporządzenie PZZ, jednoznacznie wskazuje, że określać ma on *wymagania w zakresie racjonalnej gospodarki złożem kopaliny, w szczególności przez kompleksowe i racjonalne wykorzystanie kopaliny głównej i kopaliny towarzyszących, oraz technologii eksploatacji zapewniającej ograniczenie ujemnych wpływów na środowisko*. Oznaczałoby to, że termin *kompleksowe wykorzystanie kopaliny* zawiera się w sformułowaniu *racjonalne gospodarowanie zasobami złóż kopaliny*¹¹, przy czym zawierałoby się w nim także pojęcie *racjonalnego wykorzystania kopaliny głównej i kopaliny towarzyszących*. To zaś oznaczałoby zaistnienie błędu logicznego *ignotum per ignotum*, a niejako także *idem per idem*. Wydaje się, że kwestia ta powinna zostać rozstrzygnięta przez ustawodawcę, tym bardziej, że budzi ona wiele wątpliwości zarówno wśród organów administracji publicznej, jak i sądów.

⁹ Zgodnie z art. 137 ust. 1 p.g.g. *okresem rozliczeniowym z tytułu opłaty eksploatacyjnej jest półrocze liczone odpowiednio od dnia 1 stycznia do dnia 30 czerwca i od dnia 1 lipca do dnia 31 grudnia*.

¹⁰ Zgodnie z art. 103 ust. 1 p.g.g. *na podstawie dokumentacji geologicznej oraz ewidencji zasobów złóż kopaliny państwowa służba geologiczna corocznie, w terminie do dnia 30 czerwca, sporządza krajowy bilans zasobów złóż kopaliny*.

¹¹ Podejście takie zaprezentował Wąsiewski (2017, str. 25), definiując zasady *racjonalnej gospodarki złożami kopaliny* jako *wymóg racjonalnego i kompleksowego wykorzystania złóż oraz ochrony złóż kopaliny, z uwzględnieniem zasady zrównoważonego rozwoju środowiska*.

Jako przykład można wskazać wyrok WSA we Wrocławiu z dnia 19 czerwca 2015 r. (Wyrok, 2015), w którym sąd rozstrzygał czy starosta, wydając decyzję w przedmiocie odmowy udzielenia koncesji na wydobywanie kruszywa naturalnego, powinien określić na czym ma polegać, wskazane w decyzji, zagrożenie naruszenia zasady racjonalnej gospodarki złożem kopaliny. W orzeczeniu tym sąd stwierdził, że *normami odniesienia przydatnymi przy dekodowaniu zasady racjonalnej gospodarki złożem kopaliny* mogą być przykładowo normy dotyczące właściwości geologicznych złóż kopaliny, związane m.in. z wielkością i konturami granic złoża, jego położeniem względem innych złóż, a także innymi cechami budowy geologicznej złoża, w tym jakością kopaliny, parametrami skał otaczających złożę, warunkami hydrogeologicznymi itp. Nie mniej istotne są normy odniesienia związane z właściwościami górnictwami (np. technologicznymi) możliwego sposobu udostępnienia i eksploatacji złoża czy też normy ekonomiczne związane ze sferą ekonomiki gospodarowania złożem zarówno w czasie teraźniejszym, jak i w przewidywalnej przyszłości. Kształtowanie warunków racjonalnej gospodarki złożami zaczyna się już na etapie prac poszukiwawczych i trwa miejscami aż do likwidacji zakładu górnictwa włącznie. Podstawą działalności gospodarczej mającej na celu wydobywanie kopaliny są informacje zawarte w dokumentacji geologicznej. Wynika z niej jedyny, podawany w koncesji miernik racjonalności gospodarki złożem, którym jest, określany zwykle w procentach, *minimalny stopień wykorzystania zasobów*. Drugą ważną sprawą jest określenie przewidywanego stopnia wykorzystania zasobów złoża, z którego wynika maksymalna wielkość zasobów do wydobycia¹⁸. W oczywisty sposób na racjonalną gospodarkę złożem wpływają również systemy i technika eksploatacji.

Niezależnie od sporów terminologicznych należy uznać, że w ramach ustawowego obowiązku ochrony złóż kopaliny przedsiębiorca jest zobowiązany prowadzić działalność w zakresie wydobywania kopaliny zgodnie z zasadami określonymi przez ustawodawcę.

1. W sposób gospodarczo uzasadniony (art. 126 ust. 1 p.o.ś.) – niestety p.o.ś. nie wskazuje, jaki sposób prowadzenia działalności należy uznać za gospodarczo uzasadniony. Tym samym należy przyjąć, że zwrot ten, podobnie jak użyty w art. 5 ustawy *Kodeks cywilny* (Ustawa, 1964) zwrot *społeczno-gospodarcze przeznaczenie prawa*, stanowi klauzulę generalną. Wydaje się przy tym, iż oceniając zaistnienie wskazanej przesłanki, należałoby ocenić zarówno gospodarcze uzasadnienie wydobywania kopaliny dla przedsiębiorcy (co jest w szczególności związane z definicją złoża kopaliny i zawartym w niej odwołaniem do korzyści gospodarczej), jak i dla interesu publicznego. Dla interesu publicznego za istotne można zaś uznać, powołując się na Niecica i Radwanek-Bąk (2014, str. 37), takie elementy jak: wzrost zatrudnienia, aktywizację gospodarczą oraz uzyskanie surowców niezbędnych dla innych gałęzi przemysłu.

2. Przy zastosowaniu środków ograniczających szkody w środowisku (art. 126 ust. 1 p.o.ś.) – także w tym przypadku ustawodawca nie wskazuje środków, które powinien

zastosować przedsiębiorca. Zabieg taki ocenić należy jako słuszny, gdyż różnorodność i wielość warunków wpływających na wydobywanie kopaliny ze złóż nakazuje dostosowywać te środki do indywidualnych przypadków, które zostają określone zarówno w koncesji (art. 30 ust. 1 pkt 1 p.g.g.), jak i w planie ruchu zakładu górnictwa (art. 108 ust. 2 pkt 2 lit. f p.g.g.). Uznać należy tym samym, że do takich środków można zaliczyć np.: środki techniczne oraz organizacyjne ograniczające emisję hałasu, drgań i zapylenia do środowiska, zapobiegające zanieczyszczeniu wód gruntowych oraz służące ochronie gruntów sąsiadujących z obszarem górnictwem. Z nakazem określonym w art. 126 ust. 1 p.o.ś. koresponduje zresztą nakaz ustanowiony w art. 126 ust. 2 p.o.ś. i art. 26 ust. 3 p.g.g., a dotyczący konieczności wykorzystania środków niezbędnych do ochrony zasobów złoża, ochrony powierzchni ziemi oraz wód powierzchniowych i podziemnych.

3. Przy zapewnieniu racjonalnego wydobywania i zagospodarowania kopaliny (art. 126 ust. 1 p.o.ś., art. 26 ust. 3 p.g.g.) – tak jak w poprzednich przypadkach trudno doszukiwać się w p.g.g. oraz p.o.ś. jednoznacznych kryteriów pozwalających uznać określone wydobywanie i zagospodarowanie kopaliny za racjonalne. Także definicja językowa terminu *racjonalny* nie rozstrzyga wątpliwości, bowiem jak wskazuje *Słownik języka polskiego* PWN oznacza on po prostu: *oparty na nowoczesnych, naukowych metodach, dobrze zaplanowany i dający dobre wyniki, oparty na logicznym rozumowaniu oraz kierujący się rozumem, logiką* (<http://sjp.pwn.pl/slowniki/racjonalny.html>). Wątpliwości, jak już wyżej wspomniano, budzi także relacja terminów *racjonalny* i *kompleksowy* w odniesieniu do wydobywania i zagospodarowania kopaliny. Nie może więc dziwić, że *racjonalne wydobywanie i zagospodarowanie kopaliny* bywa różnie interpretowane. Dla przykładu wg Schwarza (2012, str. 203) racjonalność wydobywania należałoby wiązać z doborem odpowiednich technik wydobywania, transportu oraz przerabiania kopaliny gwarantujących minimalizację strat eksploatacyjnych, oraz w przypadku złóż wielosuwrowcowych zapewniających wydobywanie w miarę możliwości wszystkich kopaliny lub, jeżeli byłoby to niemożliwe, prowadzenie eksploatacji bez negatywnego oddziaływania na złoża innych kopaliny. Podobne podejście zaprezentował także Pchałek (w: Górski i in., 2014, str. 376), wskazując na to, że racjonalne gospodarowanie zasobami kopaliny wiąże się z koniecznością ich kompleksowego wykorzystania, co zdaniem autora ma polegać na jak najpełniejszym wydobywaniu i przerobieniu kopaliny, stosownie do ich wartości użytkowej, przy uwzględnieniu uwarunkowań technologicznych oraz wymagań wynikających z konieczności ochrony pozostałych elementów środowiska. Przyznać trzeba, że taka interpretacja znajduje potwierdzenie m.in. w treści § 149 ust. 1 rozporządzenia w sprawie szczegółowych wymagań dotyczących prowadzenia ruchu odkrywczego zakładu górnictwa (Rozporządzenie, 2013), zgodnie z którym *roboty górnictwa projektuje się i wykonuje w sposób zapewniający możliwie największe wykorzystanie złoża, przy uwzględnieniu uwarunkowań wynikających z zachowania bezpieczeństwa powszechnego, bezpieczeń-*

¹² Potwierdzenie tej tezy, jak się wydaje, można znaleźć także w stanowisku Ubermana (2017, str. 29), wg którego w odniesieniu do kopaliny towarzyszących postulat racjonalnej gospodarki złożem i kopaliny towarzyszących może znaleźć zastosowanie do kopaliny towarzyszących, *jeśli ich wykorzystanie może być przewidywane w przyszłości*.

stwa i higieny pracy, ochrony środowiska, ochrony obiektów budowlanych oraz zapobiegania szkodom¹³. Nie jest to jednak jedyna interpretacja. Według innej, przedstawionej przez Kulczyckiego i Sowę (2010, str. 84), racjonalne gospodarowanie złożem kopaliny zostaje określone w koncesji w oparciu o minimalny stopień wykorzystania złoża oraz wielkość zasobów możliwą do wydobycia. Podobne podejście prezentuje także Lipiński (w: Dobrowolski, 2016, str. 260–261), wskazując, że racjonalną gospodarkę złożami należy oceniać przez pryzmat określanego w koncesji *minimalnego wykorzystania zasobów* oraz przewidywalnego stopnia wykorzystania zasobów złoża. Podkreśla przy tym, z czym należy się zgodzić, że organ administracji publicznej, powołując się na zasadę racjonalnej gospodarki złożem kopaliny, powinien wyjaśnić na czym ma ona polegać. Bardziej rozbudowane ujęcie zagadnienia przedstawili Nieć i Radwanek-Bąk (2014, str. 63). Według nich racjonalna gospodarka złożami powinna się opierać na właściwie realizowanej polityce surowcowej i koncesyjnej. Pierwsza obejmowałaby:

1. ocenę perspektyw surowcowych kraju, opartą na inwentaryzacji udokumentowanych złóż, oraz obszarów perspektywicznych ich występowania, a także przedstawienie ich granic w opracowaniach i dokumentach planistycznych,
2. tworzenie warunków dla wykorzystania złóż kopalin stosownie do powstających potrzeb z uwzględnieniem ich wielosurowcowości oraz kopalin towarzyszących,
3. przeciwdziałanie zagospodarowaniu terenów stwierdzonego lub możliwego występowania złóż kopalin w sposób, który może uniemożliwiać ich dostępność dla eksploatacji.

Druga, tj. polityka koncesyjna, opierałaby się zaś na:

1. promowaniu zagospodarowania niektórych złóż lub rejonów złożowych wyodrębnionych zgodnie z założeniami polityki gospodarczej,
2. wymaganii pełnego wykorzystania złóż w ich geologicznych granicach przez minimalizację strat spowodowanych niepełnym zagospodarowaniem złoża,
3. ograniczeniu zagospodarowywania nowych złóż, gdy istnieje możliwość pozyskania odpowiednich surowców poprzez wykorzystanie kopaliny towarzyszących lub antropogenicznych.

W związku z powyższym wg cytowanych autorów racjonalna gospodarka złożami powinna prowadzić do jak najdłuższego wykorzystania złóż oraz zrównoważonego rozwoju gospodarczego (Nieć, Radwanek-Bąk, 2014, str. 62). Pomimo że wielu autorów, definiując racjonalne wydobycie i zagospodarowanie kopaliny, podkreśla konieczność maksymalnego wydobycia kopaliny ze złoża, to wy-

daje się, że bliższa intencji ustawodawcy, którą w odniesieniu do ochrony złóż kopaliny należy odczytywać nie tylko wyłącznie w oparciu o przepisy p.g.g., lecz także p.o.ś., jest wykładnia przedstawiona przez Bukowskiego¹⁴. Wychoząc od pojęcia racjonalnego gospodarowania zasobami środowiska, wskazał on, że racjonalna gospodarka złożami kopaliny powinna polegać na ich wydobyciu jedynie w stopniu minimalnym, niezbędnym do prawidłowego funkcjonowania gospodarki. Miałyby to na celu zaspokojenie potrzeb nie tylko obecnego, lecz także przyszłych pokoleń¹⁵. Celowi temu służyć powinno także dążenie do poszukiwania alternatywnych do kopaliny źródeł energii (zob. więcej Bukowski i in., 2012, str. 203). Przytoczyć warto w tym miejscu stwierdzenie Probiez, wg którego obfitość surowców mineralnych jest jedynie pozorna, szybkość wyczerpywania paliw kopalnych większa niż szybkość samoorganizowania się cywilizacji dla przetrwania, a prawdopodobieństwo destabilizacji w tym zakresie wyższe niż równowagi (Probiez, 2010, str. 48).

Pomimo występowania rozbieżnych poglądów w zakresie rozumienia racjonalnego wydobycia i zagospodarowania kopaliny, to wydaje się, że można go tłumaczyć jako wydobycie i zagospodarowanie zgodne z przepisami prawa, umożliwiające przedsiębiorcy osiągnięcie zysku, choć uwzględniające także konieczność podejmowania przez niego wyłącznie działań zgodnych z zasadami ochrony środowiska oraz zasadami techniki górniczej. Zasada racjonalnego wydobycia i zagospodarowania kopaliny nie powinna przy tym zakładać konieczności wydobycia całości kopaliny ze złoża, gdyż założenie takie nie tylko może stać w sprzeczności z interesami przedsiębiorcy¹⁶, ale też, co istotne, pozostawać w jawnej sprzeczności z zasadą ochrony złóż kopaliny. Racjonalność oznaczać będzie tym samym w praktyce pewną wypadkową interesów przedsiębiorcy, dla którego podstawowym celem jest optymalizacja lub wręcz maksymalizacja zysków, a interesami państwa, które jest zobowiązane w swoich działaniach stać na straży nie tylko indywidualnych interesów przedsiębiorców, ale także chronić poszczególne komponenty pozostające w jego pieczy, w tym m.in. środowisko naturalne.

4. Przy zapewnieniu kompleksowego wydobycia i zagospodarowania kopaliny (art. 126 ust. 1 p.o.ś., art. 26 ust. 3 p.g.g.) – tak jak poprzednie terminy, także ten może budzić wiele kontrowersji. Odwołując się do *Słownika języka polskiego* PWN termin *kompleksowy* można zdefiniować jako *obejmujący całość elementów lub zagadnień, a nie tylko ich fragment* (<http://sjp.pwn.pl/szukaj/kompleksowy.html>). Zastosowawszy przytoczoną definicję do omawianego terminu uznać można, że zasada kompleksowego wydobycia i zagospodarowania kopaliny nakazuje przedsiębiorcy:

¹³ Ze wskazanymi poglądami koresponduje niejako stanowisko wyrażone przez Jurysa (2004, str. 72–73). Uznał on bowiem, że za zgodne z zasadą racjonalnej gospodarki złożem należy uznać w niektórych przypadkach także wydobycie kopaliny poza *formalnymi, pionowymi granicami złoża*, czyli poza granicami udokumentowanego złoża. Wydobycie takie musiałoby być przy tym prowadzone w granicach obszaru górniczego oraz z dokumentowaniem istnienia kopaliny przez służbę geologiczną przedsiębiorcy.

¹⁴ Przytoczyć warto przy tym ocenę przedstawioną przez Bukowskiego, wg którego *wpływ koncepcji zrównoważonego rozwoju na polskie ustawy z zakresu gospodarczego korzystania z zasobów przyrodniczych można ocenić jako dość słaby* (zob. w: Górski, 2011; str. 75).

¹⁵ Wydaje się, że podejściu takiemu sprzyja także ujęcie terminu racjonalna gospodarka złożami kopaliny przedstawione przez Wąsiewskiego, który definiując go jako *wymóg racjonalnego i kompleksowego wykorzystania złoża oraz ochrony złóż kopaliny*, odwołuje się jednocześnie do zasad zrównoważonego rozwoju środowiska (Wąsiewski, 2017, str. 18).

¹⁶ Nie znajduje racjonalnego uzasadnienia zobowiązanie przedsiębiorcy do wydobycia trudno dostępnych bądź ubogich partii złoża, których koszt wydobycia może przewyższyć potencjalny zysk.

a) wydobyć w granicach planowanej eksploatacji całości udokumentowanej kopaliny, a nie tylko tej, którą uznaje za cel eksploatacji lub

b) wydobyć całą kopaliny ze złoża (nawet tego pierwotnie nieudokumentowanego)¹⁷.

Zwolennikiem drugiej możliwości jest Schwarz (2012, str. 202–203), wg którego kompleksowe wydobyć i zagospodarowanie kopaliny jest realizowane poprzez minimalizację zasobów pozabilansowych złoża, wydobyć wszystkich zasobów bilansowych (także tych rozpoznanych dopiero w trakcie eksploatacji) oraz wydobyć możliwie wszystkich kopaliny ujawnionych w złożu. Zważywszy na wyrażony wcześniej pogląd utożsamiający racjonalność wydobyć m.in. z koniecznością jego ograniczenia do takiej ilości, która jest niezbędna do prawidłowego funkcjonowania gospodarki, za uzasadnioną można uznać jednak także pierwszą z przedstawionych wykładni. Pogląd ten jest bliższy autorowi niniejszego artykułu, przy uwzględnieniu jednak wyżej wyrażonych zasad dotyczących zasad racjonalnego wydobyć i zagospodarowania kopaliny.

Przyznać trzeba, że kopalina w większości przypadków jest wydobywana w sposób kompleksowy. Możliwość wydobyć ze złoża jedynie tych kopaliny, którymi zainteresowany jest przedsiębiorca, bez wydobyć innych kopaliny, w większości przypadków jest bowiem utrudniona lub wręcz niemożliwa, co oczywiście nie eliminuje prób obejścia omawianego nakazu. Szczególnym przypadkiem, niestety w praktyce bardzo skutecznym, jest prowadzenie wydobywania bursztynu w oparciu o zatwierdzony projekt robót geologicznych, mający na celu udokumentowanie złoża. Zważywszy na to, że bursztyn nie zalicza się do kamieni szlachetnych, to działalność w zakresie poszukiwania lub rozpoznawania jego złóż nie wymaga przy tym uzyskania koncesji (art. 21 ust. 1 pkt 1 w zw. z art. 10 ust. 1 p.g.g.) (zob. więcej Murzydło, Piotrowska, 2016). Należy nadmienić, że przepisy p.g.g. nie przewidują odmowy zatwierdzenia projektu robót geologicznych ze względu na zagrożenie dla racjonalnej gospodarki złożem (art. 80 ust. 7 p.g.g.), choć nakazują zagospodarowanie kopaliny wydobytej lub wydobywanej się samoistnie w czasie wykonywania tychże robót (art. 84 p.g.g.). Możliwość późniejszej weryfikacji prawidłowości ustalenia opłaty eksploatacyjnej odpowiadającej masie wydobytego bursztynu należy jednak uznać w praktyce, co oczywiste, za iluzoryczne.

W odniesieniu do kompleksowego zagospodarowania kopaliny obrazowo przykłąd podaje Naworyta (2013, str. 117), opierając się na zagospodarowaniu złóż węgla brunatnego. Wskazuje on bowiem na zastosowanie siarki zawartej w węglu przy produkcji wyrobów gipsowych, a uzyskanej z odsiarczania spalin, co wiąże się nie tylko z ochroną atmosfery, lecz także w produkcją pełnowartościowego surowca budowlanego.

5. Podejmując środki niezbędne do ochrony zasobów złoża, jak również do ochrony powierzchni ziemi oraz wód powierzchniowych i podziemnych (art. 126 ust. 2 p.o.ś.) – zważywszy na to, że ani p.o.ś., ani p.g.g. nie określają literalnie, o jakie środki chodzi ustawodawcy, należy uznać katalog tychże środków za otwarty. Każdorazowa ocena,

czy dane środki są niezbędne do ochrony zasobów złoża, czy też ochrony powierzchni ziemi oraz wód powierzchniowych i podziemnych, będzie miała przy tym, tak jak w przypadkach określonych w poprzednich punktach, charakter wysoko uznaniowy. Do środków niezbędnych do ochrony zasobów złoża należy niewątpliwie zaliczyć m.in.:

- a) prowadzenie eksploatacji w granicach udokumentowanego złoża lub w przypadku przekroczenia tychże granic z zastrzeżeniem dokumentowania zmian zasobów złoża;
- b) prowadzenie wydobyć jedynie w ramach potrzeb, a tym samym unikanie prowadzenia eksploatacji pomimo tego, że nie ma możliwości racjonalnego i kompleksowego zagospodarowania kopaliny (np. wskutek braku potencjalnych nabywców). Dotyczy to także wydobywania i zwałowania kopaliny, w sytuacji w której przedsiębiorca jedynie liczy się z tym, że w przyszłości znajdzie nabywcę na wydobytą kopalinę, a w związku z tym, że w przewidywanej przyszłości będzie zmuszony zaprzestać prowadzenia działalności polegającej na wydobywaniu kopaliny (np. wskutek upływu okresu na jaki została udzielona koncesja) chce niejako na wszelki wypadek wydobyć jak najwięcej kopaliny ze złoża;
- c) zabezpieczenie niewykorzystanej części złoża kopaliny – odbywać się to może m.in.: poprzez zasypanie niewykorzystanej części złoża, zabezpieczenie skarp przed rozmywaniem oraz, co oczywiste, przez rozliczenie pozostałych w złożu zasobów poprzez sporządzenie dodatku do dokumentacji geologicznej.

6. Sukcesywnie prowadząc rekultywację terenów eksploatacyjnych oraz przywracając do właściwego stanu inne elementy przyrodnicze – art. 126 ust. 2 p.o.ś. oraz art. 20 ust. 3 ustawy o ochronie gruntów rolnych i leśnych (Ustawa, 1995).

Pragnę złożyć serdeczne podziękowania Panu prof. A. Lipińskiemu za analizę tekstu oraz wniesienie cennych uwag.

LITERATURA

- BUKOWSKI Z., CZECH E.K., KARPUS K., RAKOCZY B. 2013 – Prawo ochrony środowiska. Komentarz. Warszawa.
- BURNAT B., KORZENIOWSKI J.I. 2003 – Kopaliny polspolite. Prowadzenie ruchu zakładu górnictwa. Wrocław.
- DOBROWOLSKI G. (red.) 2016 – Zrównoważony rozwój jako czynnik determinujący prawne podstawy zarządzania geologicznymi zasobami środowiska. Kraków.
- GÓRSKI M. (red.) 2011 – Prawo ochrony przyrody a wolność gospodarstwa. Łódź–Poznań.
- GÓRSKI M., PCHAŁEK M., RADECKI W., JERZMAŃSKI J., BAR M., URBAN S., JENDROŚKA J. 2014 – Prawo ochrony środowiska. Komentarz. Warszawa.
- JURYS L. 2004 – Znaczenie definicji granic geologicznych i górniczych w gospodarce złożami kopaliny polspolitych. Gór. Odkryw., 3–4.
- KULCZYCKI Z., SOWA A. 2010 – Gospodarka zasobami złóż węgla kamiennego. Gór. Geoinż., 3.
- LIPIŃSKI A. 2016 – Glosa do wyroku Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 20 maja 2015 r., II OSK 394/15. Prawne problemy górnictwa i ochrony środowiska, 1.
- LIPIŃSKI A., MIKOSZ R. 2003 – Ustawa Prawo geologiczne i górnicze. Komentarz. Warszawa.
- MIKOSZ R. 2008 – Koncesja na wydobywanie kopaliny jako prawny instrument ochrony środowiska. Gosp. Sur. Min., 24.

¹⁷ Nie należy przy tym zapominać o tym, że działanie takie powinno się co najmniej ze sporządzeniem dodatku do dokumentacji geologicznej (art. 93 ust. 4 p.g.g.), a niejednokrotnie także ze zmianą koncesji lub wręcz uzyskaniem nowej koncesji.

- MURZYDŁO J., PIOTROWSKA M. 2016 – Koniec z nielegalnym wydobyciem bursztynu. Dziennik. Gazeta Prawna. Firma i Prawo, 10.05.2016.
- NAWORYTA W. 2013 – Analiza możliwości kompleksowego zagospodarowania zasobów złoża węgla brunatnego Gubin, kopalni towarzyszących oraz odpadów surowców mineralnych. Inż. Środ., Zesz. Nauk. Uniwersytetu Zielonogórskiego, 30/2013.
- NIEĆ M., RADWANEK-BAK B. 2014 – Ochrona i racjonalne wykorzystanie złóż kopalni. Kraków.
- PROBIERZ K. 2010 – Ochrona zasobów kopalni w Polsce doby gospodarki wolnorynkowej. Gliwice.
- RATAJCZAK T., HYCNAR E. 2017 – Kopaliny towarzyszące w złożach węgla brunatnego. Tom I. Geologiczno-surowcowe aspekty zagospodarowania kopalni towarzyszących. Kraków.
- ROZPORZĄDZENIE Ministra Gospodarki z dn. 8 kwietnia 2013 r. w sprawie szczegółowych wymagań dotyczących prowadzenia ruchu odkrywkowego zakładu górniczego. Dz.U. z 2013 r. poz. 1008 ze zm.
- ROZPORZĄDZENIE Ministra Środowiska z dn. 28 października 2015 r. w sprawie dokumentacji mierniczo-geologicznej. Dz.U. z 2015 r. poz. 1941.
- SCHWARZ H. 2012 – Prawo geologiczne i górnicze. Komentarz. Tom I, Wrocław.
- SŁOWNIK języka polskiego PWN, <http://sjp.pwn.pl/>
- SZCZYGIELSKI W. 2020 – Surowce dla prac inżynierskich. [W:] Bilans złóż kopalni w Polsce wg stanu na 31 XII 2019. Państw. Inst. Geol., Warszawa.
- TORRES A., BRANDT J., LEAR K., LIU J. 2017 – A looming tragedy of the sand commons. Science, 357 (6355): 970–971.
- UBERMAN R. 2017 – Kopaliny towarzyszące w złożach węgla brunatnego. Tom II. Prawno-ekonomiczne oraz górnicze aspekty zagospodarowania kopalni towarzyszących. Kraków.
- UBERMAN R., UBERMAN R. 2005 – Wycena wartości złóż kopalni. Metody, problemy, praktyczne wskazówki. Kraków.
- USTAWA z dn. 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny. Dz.U. z 2019 r. poz. 1145 ze zm., t.j.
- USTAWA z dn. 4 lutego 1994 r. Prawo geologiczne i górnicze. Dz.U. z 2005 r. Nr 228 poz. 1947 ze zm., t.j.
- USTAWA z dn. 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych. Dz.U. z 2017 r. poz. 1161 ze zm., t.j.
- USTAWA z dn. 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska. Dz.U. z 2020 r. poz. 1219, t.j.
- USTAWA z dn. 9 czerwca 2011 r. Prawo geologiczne i górnicze. Dz.U. z 2020 r. poz. 1064 ze zm., t.j.
- WAŚIEWSKI G.J. 2017 – Zasada racjonalnej gospodarki złożami kopalni w prawie polskim – próba rekonstrukcji. Prz. Ustawodaw. Gosp., 9.
- WYROK WSA we Wrocławiu z 19.06.2015 r., III SA/Wr 247/15. LEX nr 1788603.
- WYRWICKI R. 2002 – Kopalina główna, towarzysząca, a współkopalina. Gór. Odkryw., 2–3.

Praca wpłynęła do redakcji 2.10.2020 r.

Akceptowano do druku 23.10.2020 r.